

Rusia și noi – o privire în trecut

„Târâtă în Occident“

„N-ar fi trebuit să știm că Rusia nu va permite orice, că se va opune? Putin nu a fost oare suficient de clar în renumitul său discurs din cadrul Conferinței de Securitate de la München din 2007, când a avertizat să nu lăsăm soarta lumii la bunul-plac al unei singure puteri, SUA?“ Am auzit adesea acest argument în discuțiile din Germania: „Trebuie să îi înțelegem pe ruși!“, rostit mai degrabă cu îngăduință decât cu înțelegere. „Ne-am apropiat din ce în ce mai mult de ei, am extins NATO tot mai mult! Pe bună dreptate, am înconjurat Rusia – doar nu era de așteptat să accepte asta la nesfârșit!“

Rusia asediată ripostează. Politica rusească justifică și anexarea Crimeii (care în Rusia este numită în general „repatrierea“ sau „returnarea“ Crimeii) conform acestei logici. Aici se vede clar de ce ne înțelegem fundamental greșit unii pe ceilalți: avem o viziune diferită asupra lumii. În special asupra evoluției mondiale de după sfârșitul

Războiului Rece. Pentru noi, cei din Occident, s-a petrecut ceva uimitor la acel moment: istoria părea să fie un succes pentru toată lumea. Toți cei care sunt îndeajuns de în vârstă pentru a-și aminti atmosfera anilor din timpul Războiului Rece mai resimt și astăzi lipsa de speranță a anilor de dinainte de 1989. Presiunea conducătorilor sovietici asupra propriei țări și asupra țărilor din sfera lor de influență era de fier. Părea de neimaginat că dominația socialistă s-ar putea încheia vreodată.

În Europa Centrală și de Est au existat nenumărate încercări de revoltă împotriva dictaturii de la Moscova: revolta populară din RDG în 1953, protestele de la Poznań și revolta maghiară din 1956, Primăvara de la Praga, care a avut un sfârșit violent odată cu intrarea trupelor țărilor din Pactul de la Varșovia, în august 1968. Încercările naționale de a scăpa de sub dominația sovietică au fost la fel de sortite eșecului precum încercările curajoase ale luptătorilor pentru drepturile omului și drepturile civile – „disidenții” – de a schimba situația chiar în Uniunea Sovietică.

Și totuși, oamenii dintr-o țară s-au revoltat din nou, de data aceasta în număr mare, în Polonia, la sfârșitul anilor 1970. Aceștia s-au opus cu încredere elitei puterii, care se pretindea și ea a fi „partidul muncitorilor”, cu o organizație muncitorească proprie, care a devenit în scurt timp cel mai mare sindicat din lume și care purta chiar în denumire unanimitatea poporului: Solidarność – Solidaritatea. Protestul a 11 milioane de membri pentru a impune interesele muncitorilor și pentru a schimba condițiile

economice și sociale din țară s-a încheiat, fără îndoială, sub presiunea sovietică, cu aplicarea legii marțiale de către guvernul polonez.

La mijlocul anilor 1980, la orizont au început să apară brusc schimbări, mai ales la Moscova. Un nou președinte de partid, cu un aer tineresc, deschidea un drum nou. Alegerea lui Mihail Gorbaciov a arătat că în Biroul Politic s-a ajuns la concluzia că sistemul ar putea eșua din cauza propriilor contradicții și neajunsuri dacă nu se fac schimbări economice și sociale de anvergură. Moscova a tras consecințele expansiunii excesive a imperiului sovietic la nivel mondial. Dacă până atunci s-a străduit întotdeauna să exporte ideologia sovietică până în ultimele colțuri din Angola, Cambodgia și Nicaragua și să sprijine „națiunile surori“ suferinde, venise momentul ca partenerilor să li se dea de înțeles altceva: trebuie să vă luați soarta în propriile mâini. Moscova nu își va mai întinde mâna protectoare peste tot.

În calitate de tânăr diplomat, am fost martor de aproape la această evoluție. Din 1986 până în 1989, primul meu post a fost în Polonia. Învățasem anterior rusa și îmi exprimasem dorința de a fi repartizat într-o țară din sfera socialistă de putere. În vara anului 1988, când evenimentele au început să se precipite, sfera mea de atribuții la ambasada vest-germană din Varșovia era „politica internă poloneză“. Nimeni nu-și putea imagina cum ar fi putut reuși, la o a doua încercare, ceea ce eșuase deja cu câțiva ani mai devreme. Însă diferența decisivă a fost faptul că atitudinea

Moscovei se schimbase radical. Economia țării era distrusă, conducerea socialistă poloneză s-a trezit singură, iar Biserica Catolică era mult mai puternică decât Partidul Unității. O mișcare de opoziție tot mai amplă canaliza nemulțumirea milioaneilor de oameni. Și a avut un lider charismatic în persoana electricianului din Gdańsk, Lech Wałęsa.

Puterea a fost rediscutată în cadrul negocierilor de la „masa rotundă“, pe căi neumblate până atunci. Pentru prima dată, gândul opoziției la locul pe care ar trebui să-l ocupe Polonia în viitor a fost mai mult decât un joc cu mărgelile de sticlă. Intelectualii care îl consiliau pe Wałęsa au căzut rapid de acord. Conform viziunii lor, Polonia ar trebui să fie o țară liberă, democratică, cu o economie de piață. Se voia alinierea la modelele de succes din vestul Europei și se spera că integrarea în structurile Comunității Europene și aderarea la NATO ar putea aduce atât bunăstare, cât și securitate națională.

În discuțiile pe care le-am purtat cu reprezentanții opoziției de la acea vreme, nimănui nu i-a venit ideea de a pleda pentru o alternativă, cum ar fi neutralitatea sau chiar o continuare a alianței cu Estul. În 1939, Uniunea Sovietică convenise cu Germania să împartă Polonia și nu și-a cerut niciodată scuze pentru acest lucru. Mi s-a spus adesea: „Ce s-a întâmplat nu se mai poate repara, însă voi, germanii, încercați cel puțin să analizați istoria și să vă asumați responsabilitatea.“ Spre deosebire de Uniunea Sovietică, a cărei istoriografie oficială a negat până la sfârșitul anilor 1980 că acele masacre în care au fost executați peste

20 000 de ofițeri polonezi și reprezentanți ai burgheziei și de care se leagă numele Katyń au fost comise de serviciile secrete sovietice.

Prin urmare, discuțiile din clandestinitatea poloneză s-au axat pe modul în care Polonia ar putea fi integrată în structurile occidentale. Între Polonia și Comunitatea Economică Europeană, cum se numea UE până în 1993, se afla RDG. De aceea, conform convingerii opoziției poloneze, interesul Poloniei era nu doar o evoluție democratică în RDG, ci și reunificarea celor două state germane. Dacă Polonia ar sprijini acest proces, nu numai că ar câștiga favoarea germanilor și susținerea acestora pentru integrarea în alianțele occidentale, dar i-ar determina pe germani să confirme oficial că fostele teritorii din estul Germaniei aparțin Poloniei. Chiar și în interiorul partidului de la guvernare, PUMP*, oamenii au început să regândească chestiunea germană într-o direcție asemănătoare – pentru un viitor pe care Polonia și-l va putea configura în mare măsură singură. Cât de departe era Germania de o astfel de gândire! Încă din iunie 1989, Theo Sommer, unul dintre cei mai renumiți jurnaliști din RFG, redactor-șef al ziarului *Die Zeit*, scria într-un articol: „Cine scoate astăzi din dulap scheletul unității germane nu face decât să le stârneasă frică celorlalți.“ Ani mai târziu, a recunoscut plin de regret: „Nu trebuie să jignim viitorul cu o lipsă de imaginație.“

* PUMP – Partidul Unit al Muncitorilor din Polonia (PZPR).
(N. trad.)

Ceea ce trebuie reținut este următorul lucru: în acei ani, dorința unei majorități copleșitoare din țările Europei Centrale și de Est a fost să schimbe situația politică și economică din țările lor după modele și idei occidentale. Nu era nevoie de presiune și „morcovi“* pentru a-și vedea viitorul în democrație și în economia de piață, în pluralismul ideilor, în libertatea de călătorie și în prosperitate. Nu a existat și nu există nicio constrângere pentru a intra într-o alianță. Suedia, Finlanda și Austria încă nu fac parte din NATO, iar Norvegia și Elveția nu sunt membre ale UE. Nimeni nu trebuie să facă acest pas – însă mulți vor să se alăture alianțelor, așa cum se poate vedea, de exemplu, în Balcani.

În discuțiile din Rusia, mi-am amintit adesea realitatea acelor ani de schimbare în țările Europei Centrale și de Est, atunci când se susținea că Polonia sau România, Letonia sau Slovacia ar fi fost practic „târâte în Occident“. Această afirmație este foarte ușor de crezut, pentru că servește ideii populare de conspirație împotriva Rusiei. Însă uneori m-a mirat ușurința cu care unii oameni din Occident susțineau această poveste, care ignoră și chiar jignește dorința de libertate și curajul oamenilor din Riga și Leipzig,

* Aluzie la „principiul morcovului“ (numit și principiul măgarului și morcovului); este o expresie metaforică cu conotații negative, folosită în management, psihologia motivațională și mass-media și care descrie un măgar cărui i se arată un morcov, ca stimulent pentru a-l face să ducă o încărcătură sau să meargă într-o anumită direcție. (*N. trad.*)

din Gdańsk și Budapesta și le contestă decizia liberă și autodeterminată. Muncitorii în grevă de pe șantierele navale poloneze, demonstrații din zilele de luni de la Leipzig și sutele de mii de participanți la Revoluția Cântată din țările baltice nu au avut nevoie nici de încurajări, nici de amăgiri, ci au acționat din indignare sinceră, din disperare reală și din convingerea profundă că își urmează propria judecată și dorința de libertate.

„Cea mai mare catastrofă geopolitică a secolului al XX-lea”

Poporul din Uniunea Sovietică și apoi Rusia a trăit într-un mod complet diferit față de noi evenimentele de la sfârșitul anilor 1980 din zona de influență sovietică. La începutul anilor 1990, nu doar statele-satelit ale Uniunii Sovietice au luat-o fiecare pe propriul drum. Marginile imperiului s-au desprins și s-au dezis de dominația Moscovei, iar în final chiar și „carnea din propria carne” a procedat astfel, Belarus și Ucraina. Rusia a rămas complet singură.

Ce a însemnat această evoluție pentru imaginea de sine a Rusiei devine clar într-o declarație a lui Vladimir Putin, care a numit dezintegrarea Uniunii Sovietice „cea mai mare catastrofă geopolitică a secolului al XX-lea”. De asemenea, arată și ce este cel mai important pentru Vladimir Putin, legat de Rusia, și pentru mulți alții: să fie o mare

putere. Prăbușirea Uniunii Sovietice a fost un dezechilibru nemaiauzit, pierderea unei puteri reale, o traumă profundă. În cei 35 de ani de carieră diplomatică, aproape niciodată nu am fost sfătuit atât de insistent de reprezentanți ai țării gazdă să privesc evoluțiile și evenimentele dintr-o perspectivă psihologică. „Rusia suferă de dureri ale membrilor fantomă“, a spus odată Henry Kissinger. Da, așa stau lucrurile, a recunoscut față de mine un interlocutor rus, apropiat de cercul puterii. „Suferim, cel puțin, de sentimente fantomă.“

Pentru a înțelege punctul de vedere al Rusiei – nu numai al președintelui –, este important să ținem cont de faptul că, odată cu prăbușirea Uniunii Sovietice, nu s-a încheiat doar regimul comunist, ci s-a destrămat și vechiul Imperiu Rus. Poate că Uniunea Sovietică a fost o țară reorientată ideologic, însă sub aspect geografic și al puterii politice era identică cu Imperiul Rus. Căderea ei nu a însemnat doar o micșorare a teritoriului unei puteri mondiale: de la o zi la alta, importante centre economice și industriale s-au situat dincolo de noile frontiere, în state noi, iar forțele militare și bazele lor se aflau în străinătate. Nu în ultimul rând, au fost afectate și legăturile de rudenie și amintirile personale.

Vladimir Putin a lucrat continuu și perseverent la ideea că Uniunea Sovietică și Rusia ar fi cumva identice. În discursul său adresat națiunii în martie 2018, a expus în cifre exacte pierderile provocate de sfârșitul Uniunii Sovietice și le-a pus pe același plan cu pierderile rusești: „După căderea Uniunii Sovietice, Rusia, care în perioada

sovietică se numea Uniunea Sovietică – în străinătate i se spunea Rusia Sovietică –, a pierdut, din punctul de vedere al granițelor, 23,8% din teritoriu, 48,5% din populație și 41% din produsul național brut, 39,4% din potențialul industrial (adică aproape jumătate), 44,6% din potențialul militar, prin împărțirea forțelor militare ale URSS între fostele republici sovietice.“

„Dintr-odată, 25 de milioane de ruși au început să locuiască în străinătate“, a declarat Vladimir Putin cu o altă ocazie.

Și așa este: milioane de ruși (există controverse cu privire la cifra exactă) s-au trezit brusc că trăiesc în Turkmenistan și Estonia, în Kârgâzstan, Georgia și Letonia și adesea au avut o viață grea. Faptul că majoritatea strămoșilor lor nu au ajuns acolo de bunăvoie, ci au fost colonizați de Stalin, nu simplifică situația. Deoarece rușilor nu le este ușor în unele dintre aceste țări, politicienii ruși, inclusiv președintele, au arătat adesea că sunt dispuși să le protejeze interesele. Însă nu este clar ce înseamnă exact acest lucru. Dacă privim spre Transnistria, care aparține de fapt Republicii Moldova și care încă este „protejată“ de trupele ruse, spre Abhazia, care este „sprijinită“ de Rusia, dar de fapt este parte a Georgiei, spre Crimeea sau spre Donbas, atunci ne putem face o imagine despre cât de dispusă este Rusia să meargă în numele „protecției“ și cât de mare este îngrijorarea în țări precum Estonia sau chiar Ucraina. Kazahstanul, marele vecin sudic al Rusiei și parte din URSS până în 1991, nu a fost niciodată un stat cu adevărat de sine stătător, a

declarat Vladimir Putin în august 2014. În spațiul comun euroasiatic, țara are însă șansa de a rămâne parte a „marii lumi ruse“. Aceasta a fost o declarație făcută în plină criză ucraineană, care a făcut valuri politice majore în Kazahstan.

Faptul că rușii sunt nevoiți să trăiască în condiții dificile în străinătate îi face pe mulți dintre ei să alunece ușor în rolul de victimă. „Noi suntem astăzi cel mai mare popor divizat din lume“, spune Putin cu emfază retorică. Această perspectivă trece cu vederea faptul că o parte din resentimentele populației majoritare din statele nou înființate se bazează pe aceea că au fost mult prea mult timp dirijate, controlate și chiar intimidat de o minoritate rusă. În viziunea lor asupra dezintegrării Uniunii Sovietice, rușilor le place să ignore faptul că nu a fost altceva decât destrămarea ultimului mare imperiu colonial de pe pământ, chiar dacă Uniunea Sovietică a încercat să transforme imperiul colonial în „stat multiethnic“. Când ne gândim la imperii coloniale, ne gândim în primul rând la Imperiul Britanic. Însă un imperiu colonial se poate extinde și pe uscat. Nimeni altul decât Lenin însuși a fost cel care, înainte de începutul Primului Război Mondial, a descris Rusia ca fiind cea mai importantă putere colonială după Marea Britanie. Rușii cu convingeri naționaliste reacționează de obicei cu indignare la afirmația că Imperiul Rus a fost o putere colonială. Popoarele din Imperiul Țarist s-au supus domniei Moscovei mai mult sau mai puțin voluntar, spun ei, și, de altfel, au fost foarte bine tratate. Argumentul nu este necunoscut.